

Stanisława Retmianiak

ORCID: 0009-0005-7938-9921

Uniwersytet Gdański

Przestrzeń domagająca się działania. Wokół aktualnych wyzwań animacji społecznej

A space calling for action. Contemporary challenges in social animation

Abstract

The author highlights the challenges facing social animation posed by crises created by humans and their dominance. She argues that traditional approaches, focused solely on humans, are insufficient in a post-human world. She proposes a transversal approach to social pedagogy and animation, which includes non-human entities as active participants in the formation of emergent communities. The author expands the reflection on social animation in a transversal dimension by incorporating a posthumanist perspective, recognizing the influence of space and place on individuals and communities.

Keywords

social animation; transversal approach; space; place; posthumanism; community

Wstęp

W 2022 roku populacja ludzi na świecie osiągnęła liczbę ośmiu miliardów¹, tym samym zajmując około 91% obszarów lądowych, a gęstość zaludnienia wynosiła około 54 osoby na 1 km² (nie wliczając Antarktyki²) i co ważne, zaludnienie na-

¹ United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population Prospects 2022: Summary of Results*, UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3, 2022, <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022> [dostęp: 12.02.2025].

² Ludność świata, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_%C5%9Bwiata#cite_note-1 [dostęp: 12.02.2025].

dal rośnie³. Z chwilą pojawienia się człowieka na ziemi, jego ewolucji i rozwoju ekumeny przestrzeń zaczęła nabierać wartości, co doprowadziło do wyniszczenia środowiska naturalnego i zepchnięcia wszystkich, którzy nie są ludźmi, do wydzielonych rezerwatów i parków w całości regulowanych przez człowieka. Nauczyliśmy się traktować świat jak zbiór przynależących do nas elementów, które możemy dowolnie ustawiać i przekształcać pod potrzeby naszego gatunku.

Antropocentryczny model świata a kryzys planetarny

W mainstreamowej narracji, podpartej nauką, uwierzyliśmy, że człowiek jest wyjątkową i najwyższą wartością na planecie, potrafiącą stworzyć świat w jego najdoskonalszej formie. Obecne przeludnienie jest przyczyną wielu kryzysów społecznych, politycznych, ale przede wszystkim kryzysu klimatycznego. W tak ciasnym świecie przestrzeń stała się przedmiotem uwagi i dyskusji – z jednej strony jako miara antropopresji i niszczycielskiej dominacji człowieka, z drugiej zaś strony jako przyczyna nierówności i niesprawiedliwości społecznej, kategoryzującej świat na pierwszy, drugi i trzeci. Kierowani ideologią humanizmu staraliśmy się stworzyć idealny świat – świat dla człowieka – poprzez naukę i rozwój technologiczny doszliśmy do momentu, w którym koniec planety odliczamy już nie w stuleciach, lecz w dekadach, miotając się pomiędzy „paniką i euforią wobec zmian technologicznych, które zachodzą wraz ze zmianami klimatycznymi i dewastacją środowiska”⁴. To, co istotne, a co umyka w przykuwających uwagę globalnych procesach, odbywa się w drugim planie kapitalistycznego mechanizmu nastawionego na powiększanie zysku. Dzielenie i parcelacja przestrzeni⁵, akumulacja poprzez wywłaszczenie⁶ – to Maria Mendel opisała jako obecną praktykę w neoliberalnych urbanistykach miast. Sprawia to, że przestrzeń obecnie jest jednym z kluczowych narzędzi kapitalistycznych gospodarek i neoliberalnych polityk, pogłębiających nierówności społeczne poprzez grabieżcze praktyki współczesnego kolonializmu⁷.

³ National Geographic, *Za 25 lat na Ziemi będzie niecałe 9 mld ludzi. Potem nasza planeta zacznie się wyludniać – twierdzą naukowcy*, <https://www.national-geographic.pl/ludzie/za-25-lat-na-ziemi-bedzie-niecale-9-mld-ludzi-potem-nasza-planeta-zacznie-sie-wyludniac-twierdza-naukowcy-230321100232/> [dostęp: 24.02.2025].

⁴ R. Braidotti, *Posthuman knowledge*, Polity Pres 2019, s. 59.

⁵ T. Szkudlarek, *Parcelacje. Topografie społeczeństwa wiedzy*, [w] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław 2006.

⁶ M. Mendel, *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, Gdańsk 2017.

⁷ *Ibidem*.

Pedagogika społeczna wobec końca świata: konieczność posthumanistycznej zmiany

Obecna sytuacja nakładających się kryzysów wymaga stanowczych i radykalnych zmian niemalże w każdym obszarze, w którym człowiek próbował organizować świat pod swoją wygodę i potrzeby, wykluczając, marginalizując wszystkich innych, niemieszczących się w ramach definicji „człowiek”⁸. Katastrofalny stan planety nie może pozostać już tylko w sferze namysłu i refleksji, ale wzywa do podjęcia radykalnych działań, które wymagają nie tylko zatrzymania degradacji i wyniszczenia planety, lecz – jak postuluje Rosi Braidotti – wymaga transformacji i odejścia od tradycyjnego rozumienia człowieka poprzez włączenie wymiarów posthumanistycznych i nie-ludzkich⁹. Powyższe wyzwania stoją również przed pedagogiką, w tym pedagogiką społeczną, w których centrum zainteresowania znajduje się człowiek w wymiarze aksjologicznym, ontologicznym i epistemologicznym. Dotychczasowy humanistyczny paradygmat osadzony w nurcie pedagogiki krytycznej potrzebuje nie tyle porzucenia czy zakwestionowania dorobku myśli i praktyki pedagogiki jako nauki, ile poszerzonej refleksji nad aktywnością społeczną¹⁰. Umożliwi to dokonanie zmiany dotychczasowej narracji bycia ludzi w świecie w „kierunku zwrotu regeneracyjnego w idei oraz praktyce zrównoważonego rozwoju”¹¹ społeczności nie tylko ludzkich.

Transwersalne podejście jako szansa dla pedagogiki i animacji społecznej

Jedną z szans na wyjście naprzeciw wyzwaniom i przełamanie nihilistycznej postawy oraz antroponostalгии i skierowanie się ku perspektywnej roli pedagogiki społecznej upatruję w jej wymiarze transwersalnym¹², który w tekście traktuję – za Ewą Marynowicz-Hetką – „jako sposób postrzegania i badania rzeczywistości społecznej charakteryzujący się wieloaspektowością i wieloodniesieniowością”¹³. Transwersalne podejście w analizowaniu i artykułowaniu refleksji, czerpiące z wie-

⁸ R. Braidotti, *Posthuman...*, *op. cit.*, s. 13.

⁹ *Ibidem*, s. 9.

¹⁰ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki*, Łódź 2019.

¹¹ M. Mendel, *Poza humanizm: transformacyjna i regeneratywna praca socjalna jako czuła pedagogika publiczna*, „Praca Socjalna” 2022, 37(3), s. 59, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0721>.

¹² E. Marynowicz-Hetka, *Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość: zarys stanowiska społeczno-pedagogicznego*, [w:] E. Marynowicz-Hetka, E. Skoczylas-Niemiejska (red.), *Pedagogika społeczna. Wstępy i kontynuacje*, Łódź 2015, s. 15.

¹³ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, *op. cit.*, s. 244.

lu stanowisk teoretycznych i metodologicznych pozwala przeniknąć doświadczeniu przez trzy wymiary czasowe: przeszłość – terażniejszość – przyszłość. Podejście transwersalne pozwala dostrzec „złożoność związków, które sprzyjają procesowi rekonstrukcji i integracji doświadczenia indywidualnego”¹⁴. W tym podejściu widzę również szansę dla animacji społecznej w zwrocie regeneracyjnym, czerpiącej z nauk humanistycznych, ale i wychodzącej poza nie, poszukującej i wnoszącej inną / nową / różnorodną jakość. Odwołując się do E. Marynowicz-Hetki: „intuicją H. Radlińskiej, odnoszącej się do wymiaru transwersalnego pedagogiki społecznej, którego realizacja jest niezwykle zobowiązująca i trudna, jednak konieczna”¹⁵. W ujęciu transwersalnym staram się utrzymać moją refleksję nad przestrzenią i miejscami w pracy ze społecznością lokalną. Poszukując perspektyw i odniesień do zrozumienia przestrzeni animacji jako oczywistego elementu w pracy w społeczności lokalnej (animacja musi się gdzieś dziać), odkrywam – również sama dla siebie – jak ważnym (jeżeli nie kluczowym) czynnikiem są przestrzeń i miejsca w procesie animacji społecznej w czasie po człowieku.

Przeźren jako Inny: redefinicja podmiotowości w animacji społecznej

Moją refleksję wokół przestrzeni i miejsc w animacji społecznej ożywiła inicjatywa obywatelska nadania rzece Odrze osobowości prawnej¹⁶, która ma doprowadzić do ochrony prawnej ekosystemu rzeki, jak i jej samej. Ruch powstał w wyniku katastrofy ekologicznej w sierpniu w 2022 roku, gdy w wyniku działalności człowieka został zachwiany ekosystem rzeki i jej nadbrzeży. Wówczas zagładzie uległo około 360 ton ryb, co wywołało poważne skutki ekologiczne odczuwane na długości 500 km rzeki. Co istotne, aktywistki i aktywiści dążą do objęcia ochroną całego ekosystemu, a nie jednego gatunku zagrożonego wyginięciem, podkreślając istotny wpływ na dobrostan rzeki każdego bytu w jej obrębie. Działania wokół nadania osobowości prawnej Odrze są doskonałym przykładem odpowiedzi wobec wyzwań antropopresji lub też wskazówką, w jaki sposób możemy dzielić przestrzeń wspólną w duchu rancièrèowskiej *le partage du sensible*¹⁷, zrobić miejsce dla Innego w przestrzeni lokalnej i w procesie budowania wspólnoty, którą Jean-Luc Nancy

¹⁴ E. Marynowicz-Hetka, *Przeszłość – terażniejszość – przyszłość...*, op. cit., s. 25.

¹⁵ *Ibidem*, s. 24.

¹⁶ Projekt ustawy o uznaniu osobowości prawnej rzeki Odry, <https://ustawa.osobaodra.pl/> [dostęp: 17.03.2025].

¹⁷ J. Rancièrè, *Dzielenie postrzegalnego. Estetyka i polityka*, przeł. J. Kutyla, P. Mościcki, Warszawa 2008, s. 69.

nazywa m.in. *wspólnotą wydarzającą się*¹⁸. W takiej wspólnocie każdy człowiek, a także byty nie-ludzkie mają takie same prawa do istnienia i ochrony. Rozumienie przestrzeni przez pryzmat aktywnego podmiotu – wspólnoty – prowadzi do innego myślenia o miejscu, nas – ludziach w tej przestrzeni, ułatwieniu nam „zmian w kierunku aktywności rozumianej jako proces postrzegania i transformacji świata oraz siebie przekształcającego świat, w którym i poprzez który jednostka wchodzi w relacje ze swym otoczeniem”¹⁹. Animacja społeczna spleciona z pedagogiką społeczną w wymiarze konstruowania „refleksyjnej praktyki oraz namysłu nad zmianami kontekstu społecznego, nad obszarami działania oraz samym działaniem społecznym w ich obrębie”²⁰ mierzy się z wyzwaniami wynikającymi z ideologii humanizmu głównie w instytucjach i organizacjach działających w obszarze pomocy społecznej, choć nie tylko. Nie da się ukryć, że we współczesnej rzeczywistości „post”: postantropocenu, postprawdy, postdemokracji i nawet postanimacji wypełnionej człowiekiem do tego stopnia, że stał się głównym zagrożeniem dla siebie i natury, animacja społeczna rozumiana i praktykowana w dotychczasowym ujęciu traci swoją przydatność i sens. Osadzona w idei skoncentrowanej na człowieku, traktuje jednostkę jako „podmiot działania i uczestnika pola aktywności (zdolnego do działania i oczekującego wsparcia)”²¹, co tworzy swego rodzaju antropocentryczny trójkąt dramatyczny²², w którym wszystkie role (prześladowcy, ratownika i ofiary) odgrywa człowiek.

Rozszerzenie myślenia o przestrzeni i miejscach jako aktywnych podmiotach Innych, pośród których funkcjonuje człowiek, stwarza możliwość przerwania dramatycznego cyklu zdominowanego przez człowieka. Ewa Marynowicz-Hetka wskazuje rolę Innego/Drugiego w przestrzeni społeczno-pedagogicznej i podejściu transwersalnym jako kluczowym. Dla autorki Drugi/Inny jest nie tylko odbiorcą oddziaływań czy partnerem w interakcji, ale niezbędnym wręcz elementem konstytuującym relacje, uświadomione doświadczenie, wartości, tożsamości, a nawet wpływającym na kształtowanie relacji jednostki z samą sobą²³. Dla animacji społecznej w tradycyjnym podejściu skoncentrowanym na człowieku włączenie Innego, jakim są byty nie-ludzkie, może być szansą na zwrot regeneracyjny w kie-

¹⁸ J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota*, przeł. M. Gusin, Wrocław 2010.

¹⁹ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki*, Łódź 2019, s. 42, cyt. za: J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, przeł. i oprac. E. Marynowicz-Hetka, Łódź 2016, s. 46.

²⁰ *Ibidem*, s. 18.

²¹ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki*, Łódź 2019, s. 106.

²² S. Karpman, *Historia Trójkąta dramatycznego*, przeł. M. Jaworska, <https://www.analizatransakcyjna.pl/swomi-slowami/steven-karpman/historia-trojkat-dramatycznego-stephen-karpman/> [dostęp: 1.03.2025].

²³ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, op. cit., s. 48.

runku konstruowania *wspólnoty wydarzającej się*. Na podstawie koncepcji rozumienia transwersalnego Wolfganga Welscha²⁴, przytaczanej przez E. Marynowicz-Hetkę, podejmuję próbę poszerzenia rozumienia Innego/Drugiego o byty nie-ludzkie, w tym przypadku o przestrzeń i miejsca. Przekonuje mnie do tego już prosty eksperyment myślowy w czytaniu pracy autorki, gdy określeniem Drugiego oprócz człowieka będą również inne byty, w tym też i miejsca.

Historyczne i współczesne ujęcie animacji

W animacji społecznej przestrzeń pełni kluczową rolę w pracy ze społecznościami – działania animacyjne muszą się gdzieś dziać, potrzebują umiejscowienia geograficznego: wieś, ulica, podwórko, miasto; potrzebują gdzieś działać: instytucje, kluby, świetlice, place itd. Tak więc animacja jako metoda ożywiania „uśpionych”²⁵ społeczności pojawiła się w Europie Zachodniej (Francji, Hiszpanii, Niemczech) jako forma wspierania życia społecznego i kulturalnego na poziomie lokalnym²⁶. Wywodząca się z edukacji ludowej czy francuskiej *de l'éducation populaire*²⁷, ułatwiającej dostęp do kultury i edukacji, ewoluowała do metody pracy ze społecznościami na rzecz zmiany równych, solidarnych i otwartych społeczności współtworzących demokratyczne struktury życia społecznego²⁸. W Polsce w latach 60. XX wieku animacja społeczno-kulturalna również funkcjonowała jako metoda pracy w działalności kulturalnej i społecznej²⁹, głównie w instytucjach kultury oraz działalności związanej z pracą socjalną. Dopiero pod koniec lat 90. XX wieku animacja stała się metodą szerzej zauważaną w pracy ze społecznościami lokalnymi, głównie za sprawą organizacji pozarządowych działających na rzecz demokracji, społeczeństwa obywatelskiego, kultury oraz pomocy społecznej. Do tego czasu animacja tożsama była z opisem stanowiska pracy, głównie w instytucjach kultury (animator/-ka kultury), z instytucją ośrodków pomocy społecznej / pracą socjal-

²⁴ *Ibidem*, s. 256.

²⁵ M. Viché González, *La animación sociocultural, una práctica de la ciudadanía activa*, https://quadernsanimacio.net/ANTERIORES/treintainueve/index_htm_files/Ciudadania%20activa.pdf [dostęp: 29.03.2025].

²⁶ F. Lebon, *L'animation socio-culturelle depuis les années 1960*, [w:] *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*, <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/education-et-formation/l%27education-sans-l%27ecole/l%27animation-socioculturelle-depuis-les-annes-1960> [dostęp: 27.05.2025].

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M. Mendel, *Aktualność animacji wspólności*, [w:] Ł. Samborski, N. Stepka (red.), *Współczesne wyzwania animacji społecznej*, Gdańsk 2020, s. 7.

²⁹ M. Kopczyńska, *Animacja społeczno-kulturalna. Podstawowe pojęcia i zagadnienia*, Warszawa 1993.

ną (animator/-ka społeczny/-a) lub łączyła obydwie wymiary instytucji, stąd do dzisiaj animacja najczęściej łączona jest z działalnością kulturalną lub społeczno-kulturalną.

Obecnie animacja już nie tylko jako metoda pracy, ale dzięki swojej uniwersalności i kompleksowości również jako nośna idea zmian ku demokracji w społecznościach lokalnych, odnajduje się w wielu dziedzinach społecznych, takich jak: kultura, edukacja, praca środowiskowa, sport, zdrowie. O jej popularności świadczy również fakt tworzenia osobnych kierunków kształcenia na poziomie wyższym. Pomimo popularności metody animacja nie ma jednej definicji, co więcej, brak jednoznaczności i ścisłej definicji pozwala animacji jako metodzie pracy być skuteczną w różnych kontekstach społecznych, kulturowych, historycznych. Zwraca na to uwagę Maria Mendel, wskazując, że brak jednoznacznej definicji „daje animacji olbrzymią siłę – jako skarbcza najcenniejszych humanistycznych i społecznych odkryć”³⁰, jednak wszystkie ujęcia animacyjne, jak wskazuje autorka, łączą wspólne zasady, takie jak: odkrywanie twórczych potencjałów, nie zawsze uświadomionych; pobudzanie autentycznego uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym; uznanie aktywności podmiotu za wartość autoteliczną; zniesienie wartości kultury dzielonych dotychczas na elitarne i popularne; akceptowanie wartości grupowych i jednostkowych³¹. Skupiając się już na samej animacji społecznej, warte uwagi jest ujęcie przedstawione przez Bohdana Skrzypczaka³², który opisuje animację jako metodę pracy w środowisku lokalnym, polegającą na aktywizowaniu, integrowaniu, edukowaniu mieszkańców poprzez angażowanie ich w działania prowadzące do zmian społecznych, kulturowych i edukacyjnych. Celem animacji jest aktywizowanie jednostek i grup oraz zwiększenie poczucia wpływu na kształtowanie środowiska lokalnego, w którym mieszkają. Animacja pobudza do uczestnictwa w sprawach, które dotyczą bezpośrednio ludzi, czerpiąc z ich wewnętrznych i zewnętrznych zasobów, aktywując twórczy potencjał i usprawniając komunikację. Natomiast biorąc pod uwagę moją własną identyfikację jako animatorki społecznej, blisko mi do ram stworzony wspólnym wysiłkiem osób uczestniczących w Szkole Animatorów Społecznych, którą pozwolę sobie przytoczyć w całości:

animacja jest metodą budowania świata związków, autentycznych relacji i więzi łączących ludzi w grupę, w społeczności. Jest więc metodą odnalezienia się we współczesnej przestrze-

³⁰ M. Mendel, *Animacja środowisk lokalnych a edukacja. Animacja współpracy środowiskowej*, [w:] M. Mendel (red.), *Animacja współpracy środowiskowej*, Toruń 2006, s. 16.

³¹ *Ibidem*.

³² B. Skrzypczak, *Metoda animacji społecznej – zasadnicze aspekty praktyki edukacyjnej*, [w:] W. Theiss, B. Skrzypczak (red.), *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, Warszawa 2006.

ni społecznej, którą określa się jako rynek kontaktów (interakcji), na którym negocjujemy swe relacje z innymi. Od ustanowionych powiązań i ich jakości zależy jakość naszego życia. Środowisko lokalne jest najbardziej naturalną przestrzenią publiczną, w której sprawdzamy i weryfikujemy nasze postrzeganie świata, umiejętności radzenia sobie z problemami życia codziennego, a także kształtujemy postawę wobec innych³³.

Pedagogika miejsca – animacja w relacji z przestrzenią

Z racji moich zainteresowań związanych z miejscami i przestrzenią w animacji społecznej poszerzam moją osobistą definicję o ujęcie M. Mendel, pedagogiki i autorki pojęcia „pedagogiki miejsca”³⁴, która widzi rolę animacji społecznej jako „procesu nieustającego rozrywania i twórczej, ukierunkowanej na wartości wspólnotowe renegocjacji znaczeń miejsc, w których jednostki i grupy są aktywne, współtworząc własne historie, siebie”³⁵.

W animacji społecznej przestrzeń jest dynamicznym elementem społecznej rzeczywistości³⁶, która – w zależności od kontekstu – oscyluje: od bycia tłem do roli aktywnego uczestnika³⁷, i mimo że często jest niezauważalna, to nigdy nie jest statyczna, lecz wpływa na kształt relacji społecznych, nadaje sens miejscom i może budować wspólnotowość albo ją niszczyć³⁸. Oczywiście w zależności od celu czy zakładanej zmiany działania animacyjne odbywają się przede wszystkim w przestrzeni publicznej, półpublicznej i prywatnej. Co do wymienionych dwóch pierwszych mamy jasność – że tam właśnie jest miejsce dla animacji, lecz zastanawiające może być włączenie przestrzeni prywatnej do tego zbioru. Włączam przestrzeń prywatną jako tożsamą z osobistą, która na pierwszy rzut oka może wydawać się nieoczywista. Jednak, kiedy weźmiemy pod uwagę, że uczestnikami działań animacyjnych są mieszkańcy – osoby prywatne, które wnoszą swoje autentyczne historie, emocjonalne zaangażowanie w budowanie wspólnoty, okazuje się, jak istotną rolę pełni ta przestrzeń. Ewa Marynowicz-Hetka zaznacza, że jednostka wchodzi w relacje ze swym otoczeniem poprzez proces postrzegania i transformacji świata oraz siebie³⁹, więc przestrzeń traktowana jako otoczenie jednostki jest nieodłącznym elementem działań i wpływa na ich przebieg oraz znaczenie.

³³ B. Skrzypczak, P. Jordan, *Kim jest animator społeczny*, materiał edukacyjny Szkoły Animatorów Społecznych, Warszawa 2003.

³⁴ M. Mendel, *Kategoria miejsca w pedagogice*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, *op. cit.*, s. 25.

³⁵ *Ibidem*, s. 32.

³⁶ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, *op. cit.*

³⁷ H. Lefebvre, *The production of space*, przeł. D. Nicholson-Smith, Oxford 1991.

³⁸ M. Mendel, *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto...*, *op. cit.*

³⁹ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, *op. cit.*

Funkcje i typologia przestrzeni w animacji społecznej

Każda z wymienionych przestrzeni (publiczna, półpubliczna i prywatna) jest istotna i każda pełni inną funkcję w działaniach animacyjnych, i mimo że przestrzenie nachodzą na siebie, splatają się w różnych kontekstach, to wymagają różnych/innych strategii animacyjnych. Takie podejście sprawia, że animatorki i animatorzy społeczni wraz z mieszkańcami funkcjonują w ciągle żywej i zmieniającej się rzeczywistości. Dobrze oddaje to M. Mendel w koncepcji pedagogiki miejsca, opisując rolę animacji społecznej jako metody uświadamiającej: „autokreacja, stawanie się sobą, dzieje się w miejscach, które nigdy nie są trwale człowiekowi podporządkowane, bo ich znaczenia – wiecznie płynne – wymykają mu się w społecznych warunkach ich konstruowania”⁴⁰. Oczywiście efekty działań w poszczególnych przestrzeniach wpływają na pozostałe, co – jak przedstawia Henri Lefebvre – wynika ze złożoności i wzajemnych powiązań relacji między przestrzenią pojmowaną, przedstawianą a przeżywaną; ich ciągle interakcje wpływają na siebie.

Dotychczas przestrzeń w animacji społecznej pełniła określone funkcje:

- diagnostyczną – wyznaczanie konkretnych miejsc, w których zamieszkująca je społeczność lokalna zostanie objęta działaniami animacyjnymi. Tworzenie mapy lokalnych problemów i potrzeb wraz z identyfikowaniem potencjałów miejsca, co pozwala zrozumieć, jak mieszkańcy postrzegają swoją przestrzeń i jakie znaczenie jej przypisują;
- integracyjną – łączącą jednostki zamieszkujące określone terytorium, budującą świadomość i lokalną tożsamość z miejscem i mieszkańcami;
- edukacyjną – poprzez poznawanie przestrzeni i jej wpływu na życie społeczne, uczenie, jak można ją zmieniać w sposób zrównoważony oraz budowanie współpracy poprzez angażowanie mieszkańców w procesy decyzyjne związane z organizacją przestrzeni publicznej.

Przedstawione funkcje stanowią ramy w planowaniu i organizowaniu działań animatorek i animatorów społecznych. Aby dalej zagłębić się w problematykę przestrzeni w animacji społecznej, odkrywamy jej potencjał w wielowymiarowości i złożoności, której animacja społeczna w wymiarze transwersalnym poszukuje. W tym miejscu warto odwołać się do koncepcji przestrzeni społecznej H. Lefebvrea (jego koncepcję szerzej opisuję w części dotyczącej przestrzeni niematerialnej), według którego przestrzeń społeczna jest postrzegana, pojmowana i przeżywana⁴¹ przez jednostki, co w połączeniu z kategorią wyobrażeń społecznych i kontekstem społeczno-pedagogicznego punktu widzenia na aktywność

⁴⁰ M. Mendel, *Kategoria miejsca w pedagogice*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, op. cit., s. 32.

⁴¹ H. Lefebvre, *The production of space*, op. cit.

w obszarze praktyki E. Marynowicz-Hetki pozwala stworzyć animacyjną typologię przestrzeni, w obrębie której znajdują się: przestrzeń fizyczna, symboliczna, niematerialna, trzecia przestrzeń.

Przeźren fizyczna – materialny wymiar zmiany społecznej

W animacji społecznej przestrzeń fizyczna jest pierwszym krokiem uruchamiającym proces zmiany, ponieważ już pierwsze rozmowy dotyczące wyboru miejsca mogą rozpocząć zmianę. Pytanie od animatorki/animatora, dlaczego właśnie w tym miejscu chcą działać, wzbudza w uczestnikach refleksję, która być może rzadko zaprzętała im głowę albo nigdy. Zatem osadzenie w przestrzeni fizycznej działań jest pierwszym krokiem, jaki podejmują animatorki i animatorzy w pracy ze społecznością lokalną. Krok ten pomaga mieszkańcom osadzić siebie w tej przestrzeni, określić ich relacje z poszczególnymi punktami znajdującymi się na jej mapie. Yi-Fu Tuan w znakomitym dziele *Przeźren i miejsce*⁴² podkreśla, jak ważna w doświadczaniu przestrzeni jest nasza cielesność. W naszym umyśle miejsce jest najpierw przyjmowane przez nasze ciało i koordynowane zgodnie z jego strukturą. Pion-poziom, góra-dół, przód-tył i prawo-lewo są orientacjami ciała w przestrzeni fizycznej, które wpływają na nasze postrzeganie i konstruowanie otoczenia. Yi-Fu Tuan porusza także zagadnienie czasu w przestrzeni doświadczanej, wskazując, że nasze postrzeganie i doświadczenie czasu są silnie związane z miejscem i przestrzenią fizyczną, w której się znajdujemy: „czy z powodu kłopotu z parkowaniem nie spóźnimy się na spotkanie...”⁴³. Również w animacji czas i przestrzeń są ściśle ze sobą związane. Kluczowy jest wymiar lokalny, bliski (fizycznie) osobom zamieszkującym dane terytorium: podwórko, ulica, dzielnica czy wieś, ponieważ mieszkańcy mocniej utożsamiają się z najbliższym otoczeniem z racji codziennego przebywania w jego obrębie, lecz również łatwiej im po prostu dotrzeć na spotkania, wydarzenia. Obecnie popularna idea miasta 15-minutowego, koncepcja wprowadzona przez Carlosa Moreno, zakłada taką organizację przestrzeni miejskiej, która otworzy mieszkańcom dostęp do miejsc użyteczności publicznej, placówek edukacyjnych i zdrowotnych w ciągu piętnastu minut drogi pieszo lub rowerem od miejsca zamieszkania, bez konieczności korzystania z samochodu czy komunikacji publicznej⁴⁴. Co ważne, wracając do Yi-Fu Tuana, w rozdziale o intymnym doświadczaniu miejsca autor stwierdza, że analiza przestrzeni doświadczanej nie jest możliwa bez uwzględnienia przedmiotów i miejsc

⁴² Yi-Fu Tuan, *Przeźren i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987.

⁴³ *Ibidem*, s. 153.

⁴⁴ C. Moreno, *The 15-minute city*, <https://youtu.be/TQ2f4sJVXAI> [dostęp: 13.04.2025].

jako przestrzeni rzeczy i zdarzeń. Zatem przestrzeń fizyczna okazuje się być ramą, w którą wpisują się nasze doświadczenia, co w animacji społecznej, jak już wspomniałam, pełni istotną rolę w planowaniu działań. Natomiast animacja społeczna w wymiarze transwersalnym może poszerzyć/pogłębić doświadczenie jednostek o refleksję: dlaczego wybieramy tę, a nie inną przestrzeń? Co może oznaczać, że tu jest lepiej/gorzej? Dlaczego dostępne są takie, a nie inne miejsca itd. Umożliwienie mieszkańcom poszerzenia doświadczenia i refleksji wokół przestrzeni publicznej i prywatnej ułatwi „dzielenie postrzegalnego”, czyli jednoczesnego doświadczania tego, co wspólne, jak i określenia poszczególnych miejsc i elementów w jego obrębie. Maria Mendel w książce *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła* opisuje, jaki wpływ na rozwój wspólnoty miejskiej ma możliwość spotykania się mieszkańców oraz w jaki sposób niewłaściwe usytuowanie czy nawet likwidacja już istniejących miejsc wpływa destrukcyjnie na lokalną wspólnotę. M. Mendel przedstawia miejsca spotkań nie tylko jako fizyczne punkty w przestrzeni miasta, ale też jako aktywne części kształtujące życie społeczne, kulturę edukacyjną i poczucie wspólnoty. Dostępność miejsc, charakterystyka i sposób zarządzania mają istotne znaczenie dla jakości życia i relacji między mieszkańcami, stąd w działaniach animacyjnych powinniśmy uwzględniać i włączać miejsce jako aktywnego uczestnika będącego wartością dodaną w działaniach⁴⁵. M. Mendel opisuje to w innej książce: *Pedagogika miejsca*, wskazując, że: „miejsca są »ludzkie«, to znaczy, że nie istnieją bez znaczeń, jakie im nadajemy. Jednocześnie i my nie istniejemy bez miejsc, bez tych znaczących [miejsc – przyp. S.R.], które je budują. Człowiek i miejsce, miejsce i człowiek układają się w relację. (...) Dla pedagoga ważna jest dialektyczność. Dla pedagoga świadomego roli miejsca, dla animatora będącego pedagogiem miejsca – wzajemność, która mogłaby ją cechować. Staje się ona celem i głównym motywem jego działania”⁴⁶.

I na końcu przestrzeń fizyczna w animacji społecznej, która jest wyznaczana jako cel zmiany, co – jak wskazuje E. Marynowicz-Hetka – może prowadzić do tworzenia nowej jakości życia społecznego. Pedagożka, idąc za myślą Heleny Radlińskiej, wskazuje na koncepcję *przekształcania środowiska życia*, które nie polega „na gwałtownym burzeniu, lecz na stopniowym modyfikowaniu dokonywanym dla środowiska życia razem z uczestnikami tego pola aktywności i poprzez nich. Proces ten ma na celu odkrycie sił indywidualnych i zbiorowych, które mogą stanowić potencjały dla zachodzących zmian”⁴⁷. I o ile może się wydawać, że zaangażowanie mieszkańców wokół kwestii organizacji przestrzeni życia może być łatwe,

⁴⁵ M. Mendel, *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto..., op. cit.*

⁴⁶ M. Mendel, *Kategoria miejsca w pedagogice*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, op. cit., s. 22.

⁴⁷ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności..., op. cit.*, s. 32.

gdyż nie wymaga od samych zainteresowanych dużego wysiłku w identyfikowaniu problemów i potrzeb w tym obszarze: jest / nie ma, chcemy / nie chcemy i szybkiego uzyskania rozwiązania: są pieniądze / nie ma pieniędzy; da się / nie da się, o tyle przy próbach głębszej refleksji i szukania odpowiedzi: po co? / dlaczego tak, a nie tak? / jakie będą konsekwencje?, wymaga od osób animujących wsparcia mieszkańców w przejściu, w procesie animacji – z poziomu aktywizacji (zrobimy, chcemy, nie chcemy) na poziom edukacji (w jakim celu to robimy, dlaczego tego chcemy, jakie konsekwencje to przyniesie). Bez umożliwienia mieszkańcom zrozumienia poszczególnych relacji i ich złożoności w przestrzeni fizycznej, bez stosownego namysłu czy odpowiedniego zgłębienia tematu w dłuższej perspektywie przemiany i zmiany może okazać się to zgubne czy wręcz szkodliwe (działania mogą mieć charakter impulsywny, reaktywny, a nie przemyślany). Jak wskazuje wcześniej już przytaczana E. Marynowicz-Hetka: „mechanizm przekształcania środowiska życia jest wielokrotnie złożony i wymaga namysłu nad narzędziami/dyspozytywami⁴⁸, w których szczególnie miejsce zajmuje proces uświadamiania sobie tego, co na jego początku jest niewidoczne, co inicjuje transformacje/zmiany niewidzialne, zachodzące bezszelestnie⁴⁹”.

Pułapki w animacji – gentryfikacja, wykluczenie i marketing miejsc

Maria Mendel w tekście *Postanimacja w postdemokracji*⁵⁰ prezentuje przykłady działań animacyjnych zaangażowanych w procesy rewitalizacji przestrzeni, które finalnie okazują się gentryfikacją i wywłaszczaniem mieszkańców. Autorka podaje przykład praktyk za Pauline Lipman, prowadzącą badania w Atlancie i Chicago, gdzie interesy finansowe przeważają nad dobrem mieszkańców, a władze miejskie, kierując się interesem finansowym, likwidują szkoły położone na atrakcyjnych działkach lub przeprowadzają rewitalizację-gentryfikację, wskutek czego prowadzi ona do wysiedlania ubogich mieszkańców z zaniedbanych dzielnic. To zjawisko, które P. Lipman nazwała „marketingiem miejsc”, możemy również zauważyć w polskich miastach i gminach, choć jeszcze nie na taką skalę, niemniej tak samo brzemiennie w skutkach. Dlatego szczególnej uwadze i ostrożności w planowaniu działań powinny być poddawane społeczności doświadczające braku, znajdujące się w polu zainteresowania pracy socjalnej. W tych społecznościach

⁴⁸ *Ibidem*, rozdz. „Narzędzie analizy/dyspozytyw: ustalenie znaczeń”, s. 43.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 72.

⁵⁰ M. Mendel, *Postanimacja w postdemokracji*, „Pedagogika Społeczna” 2015, 56(2).

praca animacyjna pomaga ożywić siły i potencjał w mieszkańcach do poprawy organizacji przestrzeni (upiększanie, usprawnianie, dostępność). Jednocześnie bez namysłu i antycypacji następstw tych działań może prowadzić do pogłębiania izolacji, zwiększania przemocy systemowej i społecznej. Przykładem tutaj mogą być działania opisane przez M. Mendel w książce *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, które pod pretekstem estetyzacji i upiększania przestrzeni prowadzą do wzrostu cen, doprowadzając do wywłaszczenia biedniejszych mieszkańców⁵¹. Autorka opisuje również mechanizm ukrywania biedy i nierówności społecznej pod projektami upiększającymi przestrzenie miejskie, które tłumią głosy tych najbardziej potrzebujących⁵².

Kończąc już rozważania na temat przestrzeni fizycznej w animacji społecznej, nie da się ukryć, że coraz szybciej kurcząca się przestrzeń życia nabiera wartości, co powoduje wzrost zagrożenia nierównościami społecznymi, wykluczeniem i kryzysami. Ponadto mniej przestrzeni powoduje nagromadzenie zbyt wielu jednostek lub rzeczy w przestrzeni fizycznej, co Yi-Fu Tuan określa jako odczucie stłoczenia⁵³. Poczucie stłoczenia według autora może ograniczać jednostce pole działania. Z kolei przestrzeń implikuje w jednostce poczucie wolności: „wolność, to mieć dość siły i przestrzeni do działania”⁵⁴. Dzięki temu jednostka może poruszać się, a „w akcie poruszania się bezpośrednio doświadczamy przestrzeni i jej atrybutów”⁵⁵. Przestrzeń fizyczna powszechnie traktowana jako produkt/towar dosyć łatwo staje się narzędziem wykluczenia, niesprawiedliwości czy wręcz cierpienia. Animacja społeczna chcąc przeciwstawić się tej rzeczywistości powinna wskazywać alternatywę w postaci odejścia od przedmiotowego (kolonialnego i kapitalistycznego) traktowania przestrzeni. Wytyczać kierunki ku uznaniu jej podmiotowego wpływu na rzeczywistość jednostki, społeczności oraz bytów innych niż ludzie. Przeformułowanie myślenia o przestrzeni i miejscach jako podmiotach pomogą lepiej zrozumieć relacje mieszkańców z ich ekosystemem, poszukiwać dialogu z Drugim, by fizycznie móc przesunąć się i zrobić dla niego miejsce.

⁵¹ M. Mendel, *Pedagogika Miejsca wspólnego. Miasto...*, op. cit., s. 89, rozdz. 1.8: *Estetyzacja przestrzeni miejskiej: wykluczenie przez upiększanie*.

⁵² *Ibidem*, s. 118. M. Mendel przytacza przykład tragedii pożaru w Grenfell Tower, gdzie od lat były zgłaszane nieprawidłowości, ale głosy mieszkańców ignorowane. Dopiero pożar i ofiary spowodowały dyskusję wokół mieszkańców z biednych części miasta.

⁵³ Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, op. cit., s. 71.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 72.

⁵⁵ *Ibidem*.

Przestrzeń niematerialna – miejsce wyobrażeń i duchowego przeżycia

Ten rodzaj przestrzeni jest niezwykle nośny w naukach społecznych, gdyż zawiera w sobie wiele potencjału, który jest nieustająco odkrywany. Jest on również ważny dla animacji społecznej, ponieważ to w przestrzeni niematerialnej umiejscawiane są oczekiwania, przemiany postaw, wiedza i umiejętności mieszkańców, dzięki którym możliwa jest zmiana. W odróżnieniu od przestrzeni fizycznej, gdzie wszystko jest dosłowne i namacalne, w przestrzeni niematerialnej poruszamy się po subiektywnych interpretacjach i indywidualnym przeżywaniu. W przestrzeni niematerialnej jednostki najczęściej dotykają, a niekiedy wręcz zderzają się z granicami tego, co prywatne i osobiste, z tym, co publiczne, społeczne i wspólnotowe. Dynamika tego procesu niesie ze sobą pewne ryzyko, które E. Marynowicz-Hetka opisała jako uprzedmiotowienie i marszandyzację relacji⁵⁶, zarówno prywatnych, jak i społecznych. Działania animacyjne ożywiają wewnętrzne zasoby jednostek, co ułatwia im dostęp do ich ukrytych zasobów. Jest to istotne, gdyż – jak zauważyła H. Radlińska: „czynniki niewidzialne środowiska posiadają największe znaczenie dla wychowania, gdyż dzięki nim może się dokonywać przekształcanie życia, owo »ulepszanie«, będące celem wychowawczym”⁵⁷. Ten szczególny rodzaj działań H. Radlińska nazwała „melioracją ducha” – procesem świadomego i celowego działania, które prowadzi do rozwoju życia wewnętrznego jednostki, a co za tym idzie – również społeczności⁵⁸.

Trzecia przestrzeń – między tym, co prywatne, a tym, co wspólnotowe

Dotychczas w animacji społecznej istotne było zauważanie i rozumienie relacji jednostka – otoczenie, jak również relacji społeczność – jednostka, a działania animacyjne skupiały się na wzmacnianiu/przywracaniu/nawiązywaniu tych relacji wokół wspólnego celu, jakim jest zmiana. Natomiast animacja społeczna w wymiarze transwersalnym może przeniknąć ten binarny układ, który często, nie radząc sobie z różnorodnością potencjału, zasobów i lokalnych problemów, spłaszcza i polaryzował społeczność, zamykając ją w obozach „za i przeciw”. Biorąc pod uwagę

⁵⁶ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, op. cit., s. 199.

⁵⁷ Za: E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, op. cit., s. 78 (za: J. Witkowski, *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Kraków 2014).

⁵⁸ *Ibidem*.

współczesny kontekst nasycony różnorodnością i niespotykaną dotychczas skalą emancypacji grup społecznych, ale też problemów i kryzysów w skali globalnej, animacja społeczna w wymiarze transwersalnym szuka przestrzeni „pomiędzy”, przestrzeni, w której zmieszczą się wszystkie różnice i podobieństwa oraz to, co powstanie w wyniku ich spotkania. Taką przestrzeń Homi K. Bhabha określił jako *trzecią*⁵⁹ – pośrednią – hybrydową przestrzeń, która powstaje w wyniku kontaktu i interakcji różnych kultur, doświadczeń i tożsamości. To, co ważne z perspektywy animacji w wymiarze transwersalnym – *trzecia przestrzeń* w teorii H.K. Bhabhy jest dynamiczną i produktywną przestrzenią, w której staje się możliwe kwestionowanie binarnego, kolonialnego rozumienia kultury. Dzięki niej „mamy szansę na wymknięcie się polityce opartej na przeciwieństwach i na przemianie w innych naszego ja”⁶⁰. Propozycja wykorzystania spotkań w *trzeciej przestrzeni* umożliwia kwestionowanie dominujących narracji, ale i tworzenie performatywnych form wyrazu, tożsamości i języka. W tym punkcie warto jeszcze wrócić do H. Lefebvre’a i jego spojrzenia na przestrzeń jako dynamiczny i społecznie konstruowany fenomen. Dla H. Lefebvre’a przestrzeń społeczna (*social space*) jest produktem społecznym, który obejmuje relacje społeczne, wiedzę, ideologie i reprezentacje. Przestrzeń społeczna nie jest statycznym tłem stworzonym przez Boga, lecz dynamicznym rezultatem działań społecznych, historycznych i politycznych⁶¹. Badacz rozróżnia produkcję rzeczy w przestrzeni od produkcji samej przestrzeni, którą przedstawia jako proces twórczy, polityczny, kulturowy i społeczny. Jest to dzieło wymagające pracy, ale pracy twórczej i niepowtarzalnej. W rozumieniu autora w tworzeniu dzieła praca jest narzędziem, a nie istotą. Tymczasem produkt jest przede wszystkim wynikiem pracy powtarzalnej, zorganizowanej i uprzedmiotowionej⁶² jako żyjącej, nieustająco przeobrażającej się, twórczo i kreatywnie poszukującej, znajduje się w polu praktyki animacji społecznej w wymiarze transwersalnym. W tym kontekście można powtórzyć za M. Mendel, że „Animator(ka) nie tworzy grup, i wspólnot ani jednostek składających się na nie. Ożywia raczej pola ich doświadczenia siebie w dialogu i pobudza świadomość wzajemności, która jest kreacyjna tak w społecznym, jak i w indywidualnym wymiarze”⁶³.

Na podsumowanie powyższego akapitu ponownie chciałabym przytoczyć M. Mendel, autorkę koncepcji pedagogiki miejsca, która – czerpiąc z myśli Michela Foucaulta i Edwarda Soi – proponuje przestrzenne spojrzenie na jednostkę, gdyż – jak opisuje – umożliwia to „myślenie o przestrzennym charakterze wszel-

⁵⁹ H.K. Bhabha, *Miejsca kultury*, przeł. T. Dobrogoszcz, Kraków 2010, s. 22.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 25.

⁶¹ H. Lefebvre, *The production of space*, *op. cit.*, s. 73.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ M. Mendel, *Kategoria miejsca w pedagogice*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, *op. cit.*, s. 34.

kich spraw ludzkich”⁶⁴. Co wyśmienicie wpisuje się w nowe wyzwania stawiane przed animacją społeczną w wymiarze transwersalnym. Pedagożka proponuje podejście trialektyczne, „podkreślające cechy trójwymiarowości przestrzeni, w której krzyżują się intersubiektywnie podzielane relacje, wyrażane symbolicznie. W dyskursie społeczno-pedagogicznym określają je np. środowisko niewidzialne, instytucja symboliczna, uwspólnione doświadczenie etc.”⁶⁵. Współczesna animacja społeczna w wymiarze transwersalnym wymaga od animatorów i animatorek głębszego poznawania środowiska niewidzialnego, którego wpływ zarówno na funkcjonowanie jednostki, jak i jej otwartość oraz gotowość do zmian wydaje się być nieskończony. Natomiast, by czerpać z tego potencjału, konieczne jest sięganie do nieszablonowych i twórczych rozwiązań – do *rozumu transwersalnego*⁶⁶, zdolnego do przyłączania i przeobrażeń idei, i podejść, co pozwoli przenikać dotychczasowe punkty widzenia i odkryć je na nowo.

Przestrzeń symboliczna: walka o znaczenia i relacje władzy

Przestrzeń ta znajduje się zarówno w przestrzeni fizycznej, jak i w przestrzeni niematerialnej, które w animacji społecznej pełniły funkcję uruchamiania oraz kotwiczenia zmiany. Przestrzeń symboliczna jest szczególnie w animacji społecznej, gdyż dotyka źródeł relacji społecznych – ich zależności, władzy formalnej i nieformalnej, nierówności w relacjach, niesprawiedliwości i wykluczenia. Trud działań w tym obszarze związany jest tworzeniem przestrzeni, która pomieści subiektywnie pojmowane i przeżywane „powszechnie” symbole. Chodzi tu przede wszystkim o możliwość spotkania tych różnorodności, z odchodzeniem od dotychczasowej binarnej i polaryzującej dyskusji, w kierunku dialogu i spotkania Drugiego⁶⁷. Nie da się ukryć, że dotychczasowe podejście do pracy w przestrzeni symbolicznej (niestety) niesie w sobie ładunek kolonialnych oraz mimikrycznych⁶⁸ praktyk władzy, kamuflujących przemianę czy zmianę jako taką. Dlatego wymaga ona szczególnej uwagi i omówienia. Pojęcie przestrzeni symbolicznej wprowadził Pierre Bourdieu wraz z pojęciami kapitału symbolicznego oraz przemocy symbolicznej, definiując przestrzeń symboliczną jako całość kształt ustrukturyzowanych praktyk: „wszystkich tych różnych i różnicujących stylów życia, zawsze określających się obiektywnie, a czasem subiektywnie, we

⁶⁴ M. Mendel, *Trialektyka jako logika pedagogiki społecznej*, [w] E. Marynowicz-Hetka, E. Skocylas-Niemiełska (red.), *Pedagogika społeczna. Wstępy i kontynuacje*, Łódź 2015, s. 58.

⁶⁵ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, op. cit., s. 324.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 256.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ H.K. Bhabha, *Miejsca kultury*, op. cit.

wzajemnych relacjach i poprzez te relacje”⁶⁹. Dla P. Bourdieu przestrzeń symboliczna jest zhierarchizowana i ustrukturowana poprzez dobra kulturowe i style życia zajmujące w niej określone pozycje, nadające im wartość w odniesieniu do innych. Poprzez walki symboliczne ustalana jest hierarchia. Inną perspektywę prezentuje H. Lefebvre, który przestrzeń symboliczną określa jako *przestrzeń reprezentacyjną / przedstawieniową (representational space)*⁷⁰, definiując ją jako przestrzeń bezpośrednio przeżywaną przez związane z nią obrazy i symbole. I tak jak w animacji społecznej, tak również u H. Lefebvre’a przestrzenie reprezentacyjne należą do „mieszkańców» i »użytkowników«, ale także niektórych artystów, pisarzy i filozofów opisujących je i chcących tylko opisywać”⁷¹. Przenosząc to na praktykę animacyjną, również natrafiamy na podział, jednak zamiast filozofów spotykamy planistów i architektów od zarządzania przestrzenią oraz nadawania jej symboli w formie aktów prawnych i dokumentów legislacyjnych. Czasem są one zbieżne z nadaną przez mieszkańców czy artystów symboliką, lecz częściej są wynikiem politycznej emanacji władzy. Henri Lefebvre również oddziela tych, co przeżywają, i tych, co tylko chcą opisywać tę przestrzeń, co – jeżeli przełożymy to na praktykę – pozwala dokonać kategoryzacji na mieszkańców poruszających się w przestrzeni i urzędników, którzy zza biurka opisują przestrzeń w postaci liczb, kwot, słupków. To, co zwraca uwagę, szczególnie pod kątem dotychczasowej praktyki animacji społecznej, to fakt, że *przestrzeń reprezentacyjna* jawi się jako przestrzeń zdominowana i pasywnie doświadczana przez jednostki i ich wyobraźnię, którą „stara się zmieniać i zawłaszczyć”⁷² na przestrzeń fizyczną, symboliczny użytek z jej obiektów. Animatorzy i animatorki, którzy czerpią z wiedzy i podziału, jaki funkcjonuje w społeczności, stawiają sobie za cel zmianę działań animacyjnych poprzez partnerskie współdziałanie tej przestrzeni, podział decyzji, nawet z naciskiem na zmianę mieszkańców z pasywnych użytkowników na głównych decydentów tej przestrzeni. Brak aktywnego podmiotu w procesie nadawania i uznawania przestrzeni symbolicznej, w której znaki i obrazy odgrywają złożoną rolę i często wypełniają szczeliny (*interstices*)

⁶⁹ P. Bourdieu, *Dystynkcja, społeczna krytyka władzy sądzona*, przeł. P. Biłos, Warszawa 2022, s. 132.

⁷⁰ H. Lefebvre, *The production of space*, *op. cit.*, s. 39.

⁷¹ *Ibidem*, s. 39. Tekst oryginalny: „Representational spaces: space as directly lived through its associated images and symbols, and hence the space of ‘inhabitants’ and ‘users’, but also of some artists and perhaps of those, such as a few writers and philosophers, who describe and aspire to do no more than describe. This is the dominated – and hence passively experienced – space which the imagination seeks to change and appropriate. It overlays physical space, making symbolic use of its objects. Thus representational spaces may be said, though again with certain exceptions, to tend towards more or less coherent systems of non-verbal symbols and signs”.

⁷² *Ibidem*, s. 392.

przestrzeni nośną treścią, może okazać się zasłanianiem pustki, tworzeniem iluzji lub byciem pozostałością po nieudanej produkcji przestrzeni⁷³. Obecnie animacja społeczna mierzy się z zalewem takich „nieudanych” przestrzeni, zaplanowanych w urzędach miejsc pamięci, religii i historii. I tak jak opisuje to H. Levebvre: tworzą one iluzoryczną sieć, która „opróżnia” lub wypiera autentyczne doświadczenie ciała i przeżywanej rzeczywistości przez analogie obrazów, znaków i symboli: „Te ciała zostają niejako wyrwane z siebie samych, przeniesione i opróżnione poprzez obrazy – wszelkiego rodzaju bodźce, zachęty i pokusy są mobilizowane, aby uwodzić ich »sobowótarami« – wersjami samych siebie: upiększonymi, uśmiechniętymi, pozującymi”⁷⁴. W refleksji o przestrzeni i miejscach symbolicznych warto sięgnąć do koncepcji *miejsc pamięci* Pierre’a Nora, który w eseju *Między pamięcią i historią*⁷⁵ wyklada różnice pomiędzy *pamięcią prawdziwą* jako wciąż żywymi i rozwijającymi się doświadczeniami a *historią intelektualną*, charakteryzującą się krytyczną rekonstrukcją przeszłości. P. Nora zaznacza, że w obecnych czasach to historia zawładnęła przestrzenią symboliczną. W animacji społecznej w wymiarze transwersalnym zorientowanej na budowanie *wspólnoty wydarzającej się* ujawnianie, dialogowanie i reflektowanie różnic wynikających z doświadczeń i przeżywania przestrzeni społecznej jest polem do działań i poszukiwania *trzeciej przestrzeni*⁷⁶. Na zakończenie należy odwołać się do M. Mendel i jej diagnozy animacji w postdemokracji⁷⁷, czyli w świecie, w którym demokracja miesza się z niedemokracją. Animacja społeczna adaptuje się do tej rzeczywistości, z jednej strony podtrzymując kondycję postdemokracji, a z drugiej uczestniczy w budowaniu i wzmacnianiu demokracji – tym samym staje się postanimacją. Według autorki postanimacja jest w stanie tworzyć przestrzeń dla „nowych obywatelskich podmiotowości, innowacyjnych struktur opierających się na radykalnym, Rancière’owskim założeniu równości”⁷⁸. W tym ujęciu „continuum władza–opór można interpretować jako bezwzględną partycypację”⁷⁹. Tym samym postanimacja – rozumiana jako animacja społeczna w wymiarze transwersalnym – wymaga wypracowania własnej teorii, czyli takiej konceptualizacji, która pozwoli uchwycić i nazwać jej specyficzny potencjał.

⁷³ *Ibidem*, s. 389.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 98.

⁷⁵ P. Nora, *Między pamięcią a historią: les lieux de memoire*, „Archiwum” 2009, (2), s. 4–12, przeł. P. Mościcki, <https://www.marysialewandowska.com/wp-content/uploads/2009/08/Archiwum-no2-c2-sprd.pdf> [dostęp: 15.04.2025].

⁷⁶ H.K. Bhabha, *Miejsca kultury*, *op. cit.*, s. 22.

⁷⁷ M. Mendel, *Postanimacja w postdemokracji*, *op. cit.*

⁷⁸ *Ibidem*, s. 35.

⁷⁹ *Ibidem*.

Na zakończenie nowe wyzwania dla animacji – przestrzeń jako dzieło wspólne

Podsumowując, przyszłość dla animatorów i animatorek społecznych jest nie lada wyzwaniem; praca w przestrzeni tak bardzo zatłoczonej, w miejscach nieustająco nadpisywanych niczym palimpsest, wszystko wydaje się zlewać ze sobą: przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. Tę splątana i coraz mniej jasną przestrzeń próbujemy zastąpić baudrillardowską hiperrzeczywistością⁸⁰, powodującą zagubienie, strach i rozpacz, o której pisała R. Braidotti, a konsekwencją tego staje się globalna walka o zasoby. Animacja społeczna w wymiarze transwersalnej pedagogiki społecznej, uwalniając się z antropocentrycznego uwikłania, jest w stanie ponownie być użyteczna, ożywiając miejsca i przestrzeń, uznając ich podmiotowość i prawa, jednocześnie stając się odpowiedzią dla nadziei, która „domaga się działania”⁸¹.

Animacja społeczna XXI wieku, poprzez koncentrację na przestrzeni jako dobru wspólnym, potrzebnym i niezwykłym dla każdego gatunku na ziemi, może ożywić i spleść na nowo społeczność, która będzie społecznością *wydarzającą się*. W rzeczywistości po-człowieku szansę na dokonanie zwrotu regeneracyjnego upatruję w potencjale związanym z animacją społeczną w wymiarze transwersalnym. Jak pisała E. Marynowicz-Hetka: „wymiar transwersalny w pedagogice społecznej, w tym też animacji, jest koniecznym wyzwaniem, którego podjęcie staje się naszą powinnością”⁸².

Bibliografia

- Barbier J.-M., *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, przeł. i oprac. E. Marynowicz-Hetka, Łódź 2016.
- Baudrillard J., *Symulakry i symulacja*, przeł. S. Królak, Warszawa 2005.
- Bhabha H.K., *Miejsca kultury*, przeł. T. Dobrogoszcz, Kraków 2010.
- Bourdieu P., *Dystynkcja, społeczna krytyka władzy sądzienia*, przeł. P. Biłos, Warszawa 2022.
- Braidotti R., *Posthuman knowledge*, Polity Press 2019.
- Kopczyńska M., *Animacja społeczno-kulturalna. Podstawowe pojęcia i zagadnienia*, Warszawa 1993.
- Lefebvre H., *The production of space*, przeł. D. Nicholson-Smith, Oxford 1991.
- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki*, Łódź 2019.
- Marynowicz-Hetka E., *Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość: zarys stanowiska społeczno-pedagogicznego*, [w:] E. Marynowicz-Hetka, E. Skoczylas-Niemielska (red.), *Pedagogika społeczna. Wstępy i kontynuacje*, Łódź 2015, s. 15–25.

⁸⁰ J. Baudrillard, *Symulakry i symulacja*, przeł. S. Królak, Warszawa 2005.

⁸¹ R. Solnit, *Nadzieja w mroku*, przeł. A. Dzierzgowska, S. Królak, Kraków 2017, s. 46.

⁸² E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności...*, op. cit., s. 24.

- Mendel M., *Aktualność animacji wspólności*, [w:] Ł. Samborski, N. Stepka (red.), *Współczesne wyzwania animacji społecznej*, Gdańsk 2020, s. 7–13.
- Mendel M., *Animacja środowisk lokalnych a edukacja. Animacja współpracy środowiskowej*, [w:] M. Mendel (red.), *Animacja współpracy środowiskowej*, Toruń 2006, s. 9–24.
- Mendel M., *Kategoria miejsca w pedagogice*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław 2006, s. 21–57.
- Mendel M., *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, Gdańsk 2017.
- Mendel M., *Postanimacja w postdemokracji*, „Pedagogika Społeczna” 2015, 56(2), s. 25–37.
- Mendel M., *Poza humanizm: transformacyjna i regeneratywna praca socjalna jako czuła pedagogika publiczna*, „Praca Socjalna” 2022, 37(3), s. 59–72, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0721>.
- Mendel M., *Trialektyka jako logika pedagogiki społecznej*, [w:] E. Marynowicz-Hetka, E. Skoczylas-Niemieńska (red.), *Pedagogika społeczna. Wstępy i kontynuacje*, Łódź 2015, s. 57–75.
- Mendel M. (red.), *Animacja współpracy środowiskowej*, rozdz. *Animacja środowisk lokalnych a edukacja*, [w:] M. Mendel (red.), *Animacja współpracy środowiskowej*, Toruń 2006, s. 9–24.
- Mendel M. (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław 2006.
- Nancy J.-L., *Rozdzielona wspólnota*, przeł. M. Gusin, Wrocław 2010.
- Rancière J., *Dzielenie postrzegalnego. Estetyka i polityka*, przeł. J. Kutyła, P. Mościcki, Warszawa 2008.
- Skrzypczak B., *Metoda animacji społecznej – zasadnicze aspekty praktyki edukacyjnej*, [w:] W. Theiss, B. Skrzypczak (red.), *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, Warszawa 2006, s. 133–150.
- Skrzypczak B., Jordan P., *Kim jest animator społeczny*, materiał edukacyjny Szkoły Animatorów Społecznych, Warszawa 2003.
- Solnit R., *Nadzieja w mroku*, przeł. A. Dzierzgowska, S. Królak, Kraków 2017.
- Szkudlarek T., *Parcelacje. Topografie społeczeństwa wiedzy*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław 2006, s. 191–208.
- Tuan Yi-Fu, *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987.

Źródła internetowe

- Karpman S., *Historia Trójkąta dramatycznego*, przeł. M. Jaworska, <https://www.analizatransakcyjna.pl/swomi-slowami/steven-karpman/historia-trojkat-dramatycznego-stephen-karpman/> [dostęp: 1.03.2025].
- Lebon F., *L'animation socio-culturelle depuis les années 1960*, [w:] *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*, <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/education-et-formation/l%27education-sans-l%27ecole/l%27animation-socioculturelle-depuis-les-annes-1960> [dostęp: 27.05.2025].
- Ludność świata, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_%C5%9Bwiata#cite_note-1 [dostęp: 12.02.2025].
- Moreno C., *The 15-minute city*, <https://youtu.be/TQ2f4sJVXAI> [dostęp: 13.04.2025].
- National Geographic, *Za 25 lat na Ziemi będzie niecałe 9 mld ludzi. Potem nasza planeta zacznie się wyludniać – twierdzą naukowcy*, <https://www.national-geographic.pl/ludzie/za-25-lat-na-ziemi-bedzie-niecale-9-mld-ludzi-potem-nasza-planeta-zacznie-sie-wyludniac-twierdza-naukowcy-230321100232/> [dostęp: 24.02.2025].

- Nora P., *Między pamięcią a historią: les lieux de memoire*, „Archiwum” 2009, (2), s. 4–12, przeł. P. Mościcki, <https://www.marysialewandowska.com/wp-content/uploads/2009/08/Archiwum-no2-c2-sprd.pdf> [dostęp: 15.04.2025].
- Projekt ustawy o uznaniu osobowości prawnej rzeki Odry, <https://ustawa.osobaodra.pl/> [dostęp: 17.03.2025].
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population Prospects 2022: Summary of Results*, UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3, 2022, <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022> [dostęp: 12.02.2025].
- Viché González M., *La animación sociocultural, una práctica de la ciudadanía activa*, https://quadernsanimacio.net/ANTERIORES/treintainueve/index_htm_files/Ciudadania%20activa.pdf [dostęp: 29.03.2025].

